

stitut für Infektionskrankheiten" te Berlijn worden verkregen en op 3 november 1914 berichtte SPRONCK²⁵ aan de Raad, dat van die datum af behandeling kosteloos kon plaatshebben te Utrecht, Pasteurstraat 2.

Het Bacteriotherapeutisch Instituut van SPRONCK werd in oktober 1923 onder de naam Rijksserologisch Instituut gehuisvest in het gebouw van het Centraal Laboratorium voor de Volksgezondheid²⁹. Deze beide instellingen werden tenslotte in 1934 verenigd tot het huidige Rijks Instituut voor de Volksgezondheid, dat tot op heden de mogelijkheid schept tot voorbehoedende behandeling van personen tegen rabies.

Literatuur:

Niet gepubliceerde bronnen:

Brieven in het archief van 's Rijks Veeartsenijschool (Rijksarchief in de provincie Utrecht)

van de Directeur aan:

¹de Min. v. Binnenl. Z., 29-5-1886.

²L. H. KOPPELMAN BOKMA te Bolsward, 29-5-1886.

³de Min. v. Binnenl. Z., met bijlage verzoekschrift van J. ATTEMA, 30-5-1886.

⁴dezelfde, 3-6-1886.

⁵J. ATTEMA te Parijs, 5-6-1886.

⁶de Min. v. Binnenl. Z., met bijlage dankbetuiging van J. ATTEMA, 15-6-1886.

⁷dezelfde, met bijlage declaratie van J. ATTEMA, 24-6-1886.

⁸dezelfde, 15-10-1886.

aan de Directeur van:

⁹de Min. v. Binnenl. Z., 28-5-1886.

¹⁰L. H. KOPPELMAN BOKMA en H. REITSMA te Bolsward, 30-5-1886.

¹¹de Min. v. Binnenl. Z., 31-5-1886.

¹²J. ATTEMA te Parijs, 4-6-1886.

¹³dezelfde, 8-6-1886.

¹⁴de Min. v. Binnenl. Z., 18-6-1886.

¹⁵de districts-veearts te Dordrecht, 2-7-1886.

¹⁶de Min. v. Binnenl. Z., met bijlage nota van aanmerkingen, 13-8-1886.

Brieven in het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage)

van de Minister aan:

¹⁷de Min. v. Buitenl. Z., 25-10-1887.

aan de Minister van:

¹⁸de dir. v. 's Rijks Veeartsenijschool, 31-7-1886.

aan de Commissaris des Konings in Noordbrabant:

¹⁹van de districts-veearts te Stratum, 14-6-1886.

Gepubliceerde bronnen:

²⁰Bespreking (1888) *Ned. T. Geneesk.* **24**, I, 171.

²¹Binnenland (1886) *Ned. T. Geneesk.* **22**, I, 438 en 470.

²²*Het Nieuws van den Dag*, 19-1-1886 nr. 4886.

²³*Het Nieuws van den Dag*, 15-4-1886 nr. 4960.

²⁴Jaarverslag van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid over 1907, bl. 59. Zonder plaats en jaartal.

²⁵Jaarverslag van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid over 1914, bl. 92. 's-Gravenhage 1915.

²⁶PASTEUR, L. (1886) Nouvelle communication sur la rage. *C. R. de l'Acad. des Sciences* **103**, 777.

²⁷Résultats définitifs du traitement préventif de la rage à l'Institut Pasteur du 1er novembre 1885 au 31 décembre 1886 (1887) *Ann. Inst. Past.* **1**, 308.

²⁸SALTET, R. H. (1886) Professor Pasteur en zijne onderzoekingen. *Het Nieuws van den Dag*, 2 maart nr. 4922, 9 maart nr. 4928, 12 maart nr. 4931, 23 maart nr. 4940, 31 maart nr. 4947, 7 april nr. 4953, 19 april nr. 4963.

²⁹SPAANDER, J. (1959) De taak en de plaats van het Rijks Instituut voor de Volksgezondheid in de organisatie van de nederlandse gezondheidszorg. *Versl. Volksgezondh.* bl. 305.

³⁰Statistiques de l'Institut Pasteur (1887) *Ann. Inst. Past.* **1**, 30.

³¹VALLERY-RADOT, R. *La vie de Pasteur*. Flammarion, Parijs.

³²Verslag van het Veeartsenijkundig Staatstoezicht in het jaar 1886, bl. 61, 's-Gravenhage 1887.

³³Verslag van het Geneeskundig Staatstoezicht in het jaar 1886, bl. 271, 's-Gravenhage 1887.

September 1963

INGEZONDEN

LIJKSCHOUWINGSRAPPORTEN TE AMSTERDAM

In het artikel van A. HALLEMA (1963) stuit ik twee maal (op bl. 1929) op het vreemde woord „gequemt”, ter verduidelijking waarvan verwezen wordt naar „VERDAM, *Mnl. Wdb.* i.v. gomen”. Het wil mij voorkomen dat dit „gequemt” een abuis is, en bedoeld werd: „gegeumd”. Zo lezen wij in het *Jagerswoordenboek* (Roelants, Schiedam 1947) op bl. 115:

Gegeumd (Jagerstaal, 1838): als een hond een konijn bij het vangen zoo heeft gedrukt dat de darminhoud door den gekwetsten balg naar buiten treedt, dan heet dit konijn „gegeumd”.

In het Oud-Engels betekent „goma” verhemelte, waarbij zich het Zweedse „gommen” en het Duitse „Gaumen” aansluit, wellicht ook het Engelse „gums” (=gingiva), alle van een stam die, als in het Grieks *χάισμα* of *χάισμα*, wil zeggen: ik ga open, ik gaap, vanwaar *χάισμα*=gaping, opening, kloof. De vertaling van „gomen” zou dan eigenlijk moeten luiden: een gapende wond toebrengen.

Verder zou ik in noot 3 bij Bytebautge (bl. 1930) in plaats van „Bullebak” liever gelezen hebben: „Bietebauw”.

Literatuur: HALLEMA, A. (1963) Ontwikkelingsgang van de lijkschouwingsrapporten te Amsterdam, voornamelijk in de tweede helft van de 16e eeuw. *Ned. T. Geneesk.* **107**, 1922. Rotterdam, 20 oktober 1963 A. G. J. HERMANS

ANTISEPSIS SINDS LISTER

Men kan niet zeggen, dat er in de laatste paar jaar op het gebied van de geschiedenis der geneeskunde een opvallend groot beslag op de ruimte in dit *Tijdschrift* is gelegd. Wellicht is het in deze tijd van jagen en jachten nuttig „in a nutshell” de kern van het betoog of onderzoek met de eigen woorden van de autoriteiten weer te geven.

Lord LISTER zegt omstreeks 1865 bij een beschouwing van het raadselachtige en enorme verschil tussen de ongestoorde genezing van een gesloten fractuur en de rampzalige gevolgen (pyemie, amputatie, dood) van een open fractuur letterlijk tot zijn studenten: „Any one who should explain this difference and enable an open wound to behave like a closed one would be among the greatest benefactors of his age”¹. Hij zelf zou die weldoener worden door de erkenning van bacteriën als ziekteverwekkers en door deze met anti-septica in de wond te doden.

Dan zegt hij omstreeks die zelfde tijd: „In compound fractures the antiseptic agent must in the first instance be applied freely and energetically to the injured parts themselves”.

Omstreeks 1873 uit hij zich over ongevalswonden in het algemeen: „Accidental wounds, treated early and thorough-

ly by antiseptics, should heal without constitutional disturbance. Het antisepticum moet dus spoedig en grondig in de wond worden toegepast.

Een weerklank van dit voorschrift vinden wij in het boek *The surgery of the hand* van BUNNELL, in 1944 uitgegeven met deze vermaning wat de wondontsmetting betreft: „Sop the wound in all its interstices with a half strength tincture of iodine as used on skin and then blot it dry all at once to limit its action on the surface. This destroys surface bacteria”. BUNNELL kon als leerling onder het gehoor van LISTER gezeten hebben. Ook geeft hij nog deze aanwijzing voor het zo goed mogelijk herstel van de anatomische verhoudingen: „The golden time for primary operative repair is during the fleeting few hours before contamination changes to infection”.

Uit het midden der 19e eeuw (dus in een tijd toen bacteriën nog niet meetelden) is er door de chirurgijn J. DAVIES van de Algemene Infirmierie te Herfort een verslag gemaakt over de elf jaren waarin hij jodiumtinctuur gebruikt heeft. Hij schrijft dat hij pas na elf jaar jodiumtinctuur gebruikt te hebben tot publikatie is overgegaan. Hij heeft de 8 pct tinctura jodii gebruikt en wil de voordelen ervan als uitwendig middel doen kennen en verklaart uitdrukkelijk niets te willen aanvoeren dat niet door herhaalde proefneming is bevestigd. Letterlijk schrijft hij: „Jodium is een alles afdoend middel in vele plaatselijke aandoeningen. De tinctuur moet in gescheurde, gekneusde en gestoken wonden in onverdunde sterkte gebruikt worden. Na de korstvorming in halve verdunning. Eventuele huidovergevoeligheid is het enig ongemak van dit middel”³. Hij heeft blijkbaar de wonden niet gehecht maar de „healing under the scab” toegepast en afgewacht, waarmee hij zeer waarschijnlijk zeer velen gered heeft. Zijn ervaring, dat overgevoeligheid van de huid het enige ongemak van dit middel is (ik schat, uit zeer groot materiaal ongeveer 1 pct der getroffen) is precies de mijne.

Als iets nog de waarde van de door LISTER ingevoerde antiseptische wondbehandeling kan bevestigen, is het dat delirium van huldiging, dat hem op het Internationaal Medisch Congres van 1879 te Amsterdam ten deel viel. Toen hij naar het podium ging om zijn voordracht te houden brak er een tumult los, ongekend tot dan toe in de medische wereld. Zijn naam werd minutenlang geroepen, hoeden en zakdoeken vlogen in de lucht, de vloer werd uit elkaar gestampt, zodat het Prof. DONDERS bijna onmogelijk viel een ogenblik stilte te krijgen om LISTER te zeggen terwijl hij hem de hand drukte: „It is not only our admiration which we offer you; it is our gratitude and that of the nations to which we belong”.

Aan ons is het nu om te overwegen hoeveel ziekten, hoeveel amputaties, hoeveel sterfgevallen uit verwondingen sinds LISTER voorgekomen zijn, die vermeden hadden kunnen worden. Hoeveel duizend gevallen van naveltetanus in de warme landen (nu met bijna 100 pct sterfte) door een penseelstreek met jodium, die de koemest verving, en verder door steriel verband gered zouden kunnen zijn.

Literatuur: ¹) *Sir Godlee's Lord Lister*, Londen 1918. — ²) *Centenary Volume*, bl. 80, 1927. — ³) *Ned. Lancet* 1839-40.

Kerkrade, 7 september 1963

B. A. G. VERAART

BESPREKINGEN

J. SCHOUTEN, *De slangestaf van Asklepios als symbool van de geneeskunde*. Proefschrift Utrecht 1963 (promotor: Prof. Dr. H. VAN DER WAAL). 214 bl., 71 fig.

In het fris en vaardig geschreven proefschrift over de slangestaf van Asklepios als symbool van de geneeskunde is een overvloed van verspreid materiaal in een overzichtelijke

vorm bijeengebracht. Door bestudering van antieke bronzen en marmeren beelden, wij-reliëfs, munten enz. is een gefundeerde indruk verkregen van de betekenis van het dokters-embleem. Een kenteken, waaraan zo gemakkelijk wordt voorbijgegaan, maar dat als symbool van de geneeskunde een diepe — helaas voor de meesten verborgen — betekenis inhoudt.

Bij de oude Grieken en Romeinen waren het de priesters die de geneeskunde uitoefenden, totdat, dank zij de invloed van HIPPOCRATES, zich daarnaast ook een niet-clericale stand van geneeskundigen ontwikkelde. Maar zowel de eersten als de laatsten waren meestal tevens filosofen die door hun opvoeding onder invloed stonden van de godsdienstige denkbeelden en magische begrippen van hun tijd. Het is daarom niet te verwonderen dat de mythologie, de filosofie, de geneeskunde en de magie zoveel trekken gemeen hadden. In de tijd van HIPPOCRATES, waarin blijk gegeven wordt van nauwkeurige waarneming aan het ziekbed, bemerken wij nog steeds een zekere neiging om afwijkende verschijnselen aan de invloed van de verschillende goden toe te schrijven. Er heerste een goede verstandhouding tussen de officieel aangestelde geneesheren en de asklepiaden; de medische wetenschap was als het ware ondergeschikt aan de godsdienst. De wraak van de godheid zou de oorzaak van de ziekte zijn en naar gelang van de verscheidenheid der symptomen en het beloop van de ziekte werden goden en godinnen aansprakelijk gesteld. Is het te verwonderen, dat tegenover de wraak van de ene god, de gunst van een andere, heilaanbrengende god gesteld werd? De roem van deze heilgod Asklepios, die oorspronkelijk alleen te Trioco in Thessalië werd vereerd, verbreidde zich over het oude Hellas en de overige wereld, waarbij vooral Rome niet vergeten mag worden. SCHOUTEN ziet van deze heldenverering een sterk opgaande lijn tot het godendom toe. Dit in tegenstelling met de visie van Prof. PAUL DIEPGEN, de medico-historicus van Mainz, die nl. een verlaging van de geneesgod Asklepios tot mens-geneesheer zag. Het ontwakende rationalisme ga aan de godheid spoedig een menselijke gestalte en voorzag hem van een familie, waarvan de leden namen droegen met duidelijk symbolische betekenis. Als echtgenote verschijnt Epione = helpster; als dochters Hygieia = gezondheid, Iaso = heelster, Panacea = alheelster, Alexanor = mensenhelper.

De degeneratie van god tot mens werd voltooid door de zonen Podalirius en Machaon, grote geneesmeesters van wie HOMERUS getuigt, dat zij mannen waren, die opwogen tegen vele anderen. Tot zover DIEPGEN.

Zieken genezen betekende in de grijze oudheid: doden tot het leven terugroepen. En de gezende kracht van de geneesheer Asklepios maakte dermate indruk, dat zowel Zeus als Hades de schrik om het hart sloeg. Was de eerste bang, dat ten slotte alle mensen onsterfelijke zouden worden, de tweede was bevreesd, dat de onderwereld ontvolkt zou raken. Daarom slingerde „de vader van mensen en goden” zijn bliksem naar hem, doch op verzoek van Apollo werd Asklepios toen onder de sterren geplaatst. SCHOUTEN beschrijft niet alleen de goddelijke geneesheer, maar hij geeft tevens een uitvoerige verklaring van zijn attributen. Men kende in de oudheid verschillende betekenissen aan de slang toe.

Vooraf moet hierbij de staf genoemd worden, omdat Asklepios met deze magische staf de zieken genas, hen als het ware aan de dood ontrukte. De staf of boomtak, veelal een ruwe tak, die de heilgod in de hand houdt, symboliseert het mysterie van het groeiproces van planten, is dus het geheim van het aardse leven. De schrijver toont aan, dat de staf niet een gladde stok mag zijn. Het komt mij voor dat, wan-